

ZAŠTITA GRAĐE U KNJIŽNICAMA FRANJEVAČKIH SAMOSTANA

Njemeček, Magdalena

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:283956>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU**

ZAVRŠNI RAD

Osijek, srpanj, 2018.

Magdalena Njemeček

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU**

ZAVRŠNI RAD

**TEMA: ZAŠTITA GRAĐE U KNJIŽNICAMA
FRANJEVAČKIH SAMOSTANA**

PRISTUPNIK: MAGDALENA NJEMEČEK

Osijek, srpanj, 2018.

Magdalena Njemeček

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU

ZAVRŠNI RAD

Znanstveno područje: Društvene znanosti

Znanstveno polje: Informacijski izvori i službe

Znanstvena grana:

Prilog:

Izrađeno:

Primljeno:

MENTOR:

KOMENTOR:

Mj:

Broj priloga:

PRISTUPNIK:

Mentor:
Dr. sc. Tamara Zadavec, pred.

**Predsjednik odbora za završne
i diplomske ispite:**

Sadržaj

1.SAŽETAK.....	5
2.KLJUČNE RIJEČI	5
3.UVOD.....	6
4.FRANJEVCI U HRVATSKOJ	7
5.NASTANAK FRANJEVAČKIH SAMOSTANSKIH KNJIŽNICA.....	7
5.1. KNJIŽNICA FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U ZADRU	9
5.2. KNJIŽNICA FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U DUBROVNIKU	9
5.3. KNJIŽNICA FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U OSIJEKU	10
6.ULOGA SAMOSTANSKIH KNJIŽNICA I OKVIRI DJELOVANJA.....	10
7.LEGISLATIVNI OKVIR DJELOVANJA SAMOSTANSKIH KNJIŽNICA.....	12
8.INSTITUCIONALNI OKVIR DJELOVANJA SAMOSTANSKIH KNJIŽNICA.....	13
9.PROGRAM ZAŠTITE FONDA SAMOSTANSKIH KNJIŽNICA	14
10. GRAĐA I KORISNICI SAMOSTANSKIH KNJIŽNICA	16
11. ZAŠTITA FONDOVA FRANJEVAČKIH SAMOSTANSKIH KNJIŽNICA	17
12. IDEJNI MODEL ZAŠTITE GRAĐE U SAMOSTANSKIM KNJIŽNICAMA.....	18
13. ZAKLJUČAK.....	19
14.LITERATURA.....	20

1.SAŽETAK

Ovaj završni rad bavi se temom zaštite građe u knjižnicama franjevačkih samostana, a u cilju ovog rada je pojasniti povijesne okolnosti pod kojima su nastale spomenute knjižnice, definirati ih u kontekstu hrvatskog knjižničarskog sustava te pojasniti koje mjere zaštite u njima postoje. Polazišta za ovaj rad radovi su Franje Emanuela Hoška, Katice Tadić, Josipa Stipanova, Maje Krtalić te nekoliko zakona o knjižnicama i kulturnim dobrima.

2.KLJUČNE RIJEČI

Franjevci, Hrvatska, knjižnice, samostani, zakoni, knjige, okviri djelovanja, pisana baština, kultura, fond, korisnici, zaštita

3.UVOD

Ljudi su oduvijek imali u interesu očuvati ono što su u životu stekli i prenijeti to na mlađe generacije. Isti je slučaj i sa knjigama koje je oduvijek većina ljudi smatrala vrijednim stvarima koje se trebaju čuvati i pohranjivati na sigurna mjesta da bi se iz njih moglo učiti i da bi se mogle sačuvati za nadolazeće generacije. Ovo su radili i franjevci koji su osnivali svoje samostane u sklopu kojih je bila i knjižnica. U radu je opisano kada su došli na prostor Hrvatske te gdje su i na koji način osnivali svoje knjižnice i kako su proširivali fond. Knjige koje su marljivo pohranjivali u svojim samostanskim knjižnicama danas su dio hrvatske kulturne pisane baštine. Te se knjižnice tijekom povijesti bile puno zatvorenije za javnost nego što su danas, iako ni sada nisu onoliko otvorene i dostupne koliko bi trebale biti. Upravo zbog toga što se u njima nalazi mnogo vrijedne građe koja je od velikog značaja u razvoju hrvatske kulture, knjižnice bi trebale provoditi programe zaštite svoga fonda. Jedan dio franjevačkih samostanskih knjižnica uređen je i obnovljen u posljednjih nekoliko godina, ali nažalost puno veći broj nije. U radu je objašnjeno kako samostanske knjižnice nisu posebna kategorija u knjižničnom sustavu pa je možda i to razlog, uz neinformiranost nadležnih službi o vrijednosti fondu i nedostatku znanja o zaštiti, što su knjige i dalje bez nadzora i zaštite na polici gdje polako propadaju. Da bismo bolje shvatili problematiku samostanskih knjižnica i zaštite njihovog fonda, opisani su okviri njihovog djelovanja, program zaštite fonda ovih knjižnica te su predstavljeni njeni korisnici i građa. Na kraju ovog rada nalazi se idejni model zaštite građe u knjižnicama franjevačkih samostana jer nažalost u Hrvatskoj još uvijek ne postoji zakonska regulativa prema kojoj bi građa u ovim knjižnicama bila prepoznata kao baština.

4.FRANJEVCI U HRVATSKOJ

U Hrvatskoj počeci franjevaštva sežu još u vrijeme svetog Franje. Još za vrijeme kada je on živio, franjevci su se počeli širiti po Europi podijelivši se u pokrajine ili provincije. U to ih je vrijeme bilo dosta, a slijedili su geografske odrednice, ali i političke. U 13. stoljeću bila je potrebna obnova vjerskog života nakon to su Tatari razorili zemlju. U toj teškoj situaciji benediktinci su imali oslabljen utjecaj na društvo te također dolazi do raspuštanja viteških redova. Ovo su neki od razloga zbog kojih je došlo do oslabljenja Crkve koja je vapila za novim religioznim silama, a to su bili franjevci. Ubrzo nakon osnutka reda u Asiziju u Italiji, franjevci dolaze u Hrvatsku i kreću s osnivanjem samostana. U tadašnjem društvu, svi nositelji moći imali su utjecaja na prihvaćanje franjevac. „...bili su, naime, kraljevski poslanici, biskupi, biskupski delegati, plemićki savjetnici i odgojitelji, inkvizitori i misionari, pučki propovjednici, ispovjednici, širitelji novih pobožnosti." (Hoško 2011:12) Bili su vrlo skromni, mogli bismo ih svrstati u takozvani prosjački red te nisu smjeli ništa osobo posjedovati. Bez obzira na njihovo materijalno siromaštvo, postali su glavni širitelji pisane kulture te promicatelji knjiga i knjižnica.

Kako je vrijeme prolazilo i franjevci širili svoje učenje, postali su najbrojnija zajednica redovnika u Hrvatskoj. Svoje su samostane gradili u naseljima gradskoga tipa, za razliku od benediktinaca koji su se okupljali van naseljenih mjesta. Zbog blizine s Italijom, nije čudno da su najbrojniji samostani osnivani su u primorju, Dalmaciji i Istri te na otocima koji su imali neko veće urbano središte. Upravo zbog toga što su svoja uporišta stvarali u gradovima, njihovi samostani s vremenom postaju sve bitniji za općeniti razvoj grada te oblikovanje gradskih zajednica. Tako franjevački samostani postaju središta društvenog i gospodarskog života, a kasnije i znanstvenog te kulturnog života. Zaslužni su za širenje novog, građanskog staleža, a svaki bi samostan postao još cjenjeniji i utjecajniji ako je u svom sastavu imao i školu.

5.NASTANAK FRANJEVAČKIH SAMOSTANSKIH KNJIŽNICA

Unatoč tome što sveti Franjo Asiški nije volio sakupljati knjige i što je bio protiv posjedovanja materijalnih stvari, bio je primoran prilagoditi svoja pravila pravilima Crkve. Učenje Crkve zahtijevalo je korištenje knjiga te se cijnila učenost i pisana riječ. Sveti Franjo

je usprkos tome i dalje bio zagovornik skromnosti i neposjedovanja knjiga. Međutim, nakon njegove smrti situacija u franjevačkim redovima mijenja se. Franjevci sve više nabavljaju knjige te ih koriste za svoje propovijedi. Također, osnivaju se i franjevačke knjižnice i pisarske radionice koje s vremenom postaju sve bogatije raznovrsnom građom.

Kao vrlo bitnu godinu za franjevačke samostanske knjižnice treba istaknuti 1336. godinu. Uvidjevši važnost promicanja kulture koju su franjevci u svojim samostanima provodili, crkveni vrh, odnosno Papa Benedikt XII. spomenute je godine propisao odredbe o uspostavljanju te uređenju samostanskih knjižnica. Kasnije je Papa Pio II. samo potvrdio već propisane odredbe o spomenutim knjižnicama. Po tim uredbama, samostan treba imati skriptorij u kojem se sakupljaju i čuvaju rukopisi i knjige. Te je odredbe najviše upravno tijelo Franjevačkog reda usvojilo i proglasilo važećima u zakoniku reda. Nadalje, takozvane Lionske odredbe donesene 1518. godine govore o posebnim pravilima i o uređenju samostanskih knjižnica. Ove Lionske odredbe nalažu da u svakom samostanu bude jedna posebna prostorija koja će biti namijenjena za čuvanje knjiga, odnosno bit će u funkciji knjižnice. Uz ovo, franjevci ne smiju knjige iz jednog samostana prenositi u drugi te svaka knjižnica mora imati svoj vlastiti popis knjiga koje su u njihovom vlasništvu. „Samostanski starješina može dopustiti da pojedini članovi samostana trajno koriste određene knjige, ali tada valja zabilježiti tko ih koristi." (Hoško 1999: 229).

Bitna godina za franjevačke samostanske knjižnice je i 1593. godina kada je Opći franjevački zbor, odnosno „kapitul" u Valaldolidu donio odluku da se u samostanu mora nalaziti onoliko knjiga koliko je potrebno profesorima i propovjednicima za nastavu i propovijedi u franjevačkim školama. Ova se odluka odnosila na gvardijane samostana koji su bili obvezani uspostaviti samostansku knjižnicu, vrlo odgovorno paziti na knjige, brinuti o njihovom smještaju te odrediti odgovorne osobe koje će voditi knjižnicu te da provincijali osiguraju sredstva koja će biti dovoljna za nabavu knjiga. Prema Hošku te odluke je odobrio papa Klement VIII., a s vremenom su postale sastavni dio općeg franjevačkog zakonika, tzv. Generalnih konstitucija. U počecima franjevačkih samostanskih knjižnica nije čudno da su prve knjige bilo isključivo vjerskog sadržaja, ali i knjiga koje su se bavile borbom protiv heretika. Tek kasnije, interesi franjevacu počinju se proširivati što je utjecalo i na njihov fond. Tako se na policama knjižnica moglo naći građe o filozofiji, geografiji, povijesti i znanosti općenito, ali i književnosti. Ova raznovrsnost fonda bitna je zato što su franjevačku nastavu pohađali i oni koji nisu imali namjeru pridružiti se njihovima redovima. Franjevci su svoj fond nadograđivali na nekoliko načina, a Željko Vegh kao jedan od načina navodi i donacije bogatijih građana koji su iznimno cijenili knjižnice. Na taj se način na popisu darivane građe

nerijetko našlo vrlo vrijednih i skupocjenih knjiga onog vremena. Također, knjige su se prepisivale u samostanskim skriptorijima te se na taj način njihov broj povećavao. Fond se obogaćivao i darovima drugih samostana, a neki su čak redovnici svoju ostavštinu prepuštali upravo franjevačkim samostanima. Knjige su se ponekad i kupovale, iako je to nekad bilo nemoguće zbog zavjeta siromaštva u određenim redovima.

Promatrajući rad franjevaca i njihovih knjižnica tijekom povijest možemo doći do zaključka da je njihovo djelovanje zbog brojnih ratova i stranih vladara na našem području bilo iznimno otežano. Uz ovo, dolazilo je i do krađa, fizičkih napada, ali i seljenja. Zbog svih ovih loših okolnosti dio bogatog knjižnog fonda ostao je zauvijek izgubljen ili uništen. Unatoč ovim teškim događajima tijekom povijesti, neke su knjižnice konstantno nastavljale svoj rad i dan danas one i dalje postoje. Naravno, da bi bile funkcionalne potrebna je pomoć lokanih uprava i redovnika da bi se građa na primjeren i učinkovit način zaštitila, a o zaštiti građe u samostanima bit će riječi u kasnijim poglavljima.

5.1. KNJIŽNICA FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U ZADRU

Jedan od najvažnijih franjevačkih samostana u Hrvatskoj je onaj u Zadru. Bitan je jer je bio sjedište raznih studija, uključujući i teološkog. Valja istaknuti fond i kvalitetu ove knjižnice zbog kojih je svrstana među najpoznatije hrvatske samostanske knjižnice. „Zbirka knjižnica sastoji se od iluminiranih rukopisa te knjiga vezanih uz studij samostana odnosno iz područja aritmetike, geometrije, astronomije i glazbe.” (Stipanov 2015:37) Knjižnica je nažalost, kao i samostanski arhiv, stradala u požaru u 15. stoljeću te su izgubljene mnoga vrijedna građa. Dva stoljeća kasnije, obnovi knjižnice posvetio se nadbiskup Ivan E. Parzagli koji knjige u svojem vlasništvu poklanja samostanskoj knjižnici. Međutim, ovu je knjižnicu pratila loša sreća. Kasnije, u 19. stoljeću bilo je mnogo krađa te je na ovaj način knjižnica izgubila mnogo vrijednih primjeraka. U Drugom svjetskom ratu bačena je bomba nedaleko knjižnice te je ovo također utjecalo na samu knjižnicu. Nakon ovih nemilih događaja, knjižnicu su uspjeli oporaviti. Dobila je brojne donacije franjevaca i oni su se posvetili obnovi knjižnice. Danas knjižnica ima preko 36000 svezaka, a građa je katalogizirana i popisana.

5.2. KNJIŽNICA FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U DUBROVNIKU

Unatoč tome što ne postoje pouzdani podaci o osnivanju ove knjižnice, bez sumnje možemo reći da je jedna od najbitnijih i među najstarijim knjižnicama u Hrvatskog. Njezin fond nastao je na klasičan način u ono vrijeme, prepisivanjem knjiga, darovima i ostavštinama. Također,

teolozi iz franjevačkog samostana u Dubrovniku upućuju nas na to da je u samostanu zasigurno djelovao i skriptorij i studij. Kobna godina za ovu samostansku knjižnicu bila je 1667. kada je uslijed potresa popraćenog požarom bilo uništeno 7 500 svezaka knjiga, mnogo rukopisa i vrijedna zbirka slika. Srećom, nakon ovog nemilog događaja knjižnica se počinje obnavljati sredstvima kojima se obnavljao i cijeli samostan, a nove su knjige stizale čak iz Španjolske i Austrije te iz samostana na Lopudu. Iako se oporavila, knjižnica je nakon nekog vremena ponovno pretrpjela oštećenja. Od 1806. do 1824. godine dolazi do zastoja u knjižnici zbog vojne okupacije francuske i austrijske vojske. Zahvaljujući fra Inocenciju Čuliću, fond knjižnice oporavio se nakon što je donirao stare rukopise i neke tiskane knjige. Za vrijeme Domovinskog rata samostansku je zgradu pogodila granata, ali na svu sreću spašene su inkunabule i rukopisi iz knjižnice. Josip Stipanov navodi da knjižnica danas broji više 40 000 knjiga te 122 inkunabule.

5.3. KNJIŽNICA FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U OSIJEKU

Dolaskom franjevaca na slavonsko područje nakon izгона Turaka 1678. godine, točnije dolaskom u Osijek, osniva se franjevački samostan. Nakon nekog vremena, odnosno 1735. godine osniva se i prva slavonska tiskara. „Prilikom osnivanja filozofske škole i bogoslovnog učilišta, osniva se i prva knjižnica te se iz tog razdoblja djelovanja franjevaca javlja prvi spomen postojanja njihove knjižnice.”(Stipanov 2015:49) Fond ove knjižnice nije se značajno razlikovao od fondova ostalih samostanskih knjižnica jer su većinom sve imale istu funkciju. Tako se i u ovoj knjižnici moglo naći knjiga za potrebe nastave i crkvenog bogoslužja. Bitno je napomenuti da su se franjevci tijekom reformi cara Josipa II. morali preseliti u isusovački samostan u Tvrdi te da su preuzeli isusovačku školu 1779. godine. Zbog preseljenja u njihov samostan, franjevačka knjižnica stradava. Uz ovo, za vrijeme Domovinskog rata knjižnica je opet bila oštećena. Prema Josipu Stipanovu, sa sigurnošću možemo reći da današnja knjižnica broji oko 20 000 knjiga, uključujući vrijednu zbirku knjiga iz 16. i 17. stoljeća.

6. ULOGA SAMOSTANSKIH KNJIŽNICA I OKVIRI DJELOVANJA

Vrijednim i marljivim sakupljanjem građe u svojim knjižnicama, franjevci su osigurali bogatu ostavštinu za svoje nasljednike. Svako je vrijeme donosilo svoje promjene, bile one pozitivne kao zakoni o obaveznim uspostavljanjima knjižnica u samostanima ili negativne kao ratovi i razaranja tih istih knjižnica. Sve ove promjene, ali i želja franjevaca da sačuvaju knjige koje su posjedovali, utjecali su na zaštićenost njihove građe. Uz ovo, promjene u crkvenim

redovima i samostanima, također su utjecali na prikupljanje knjiga, ali i njihovu zaštitu. Na sve ovo utjecale su i već spomenute odredbe o uređenju i stvaranju knjižnica u franjevačkim samostanima u općem franjevačkom zakoniku. Hoško navodi da ovi zakonici opisuju kako su se knjižnice organizirale, na koji se način gradio fond, tko je mogao koristiti knjige iz samostanskih knjižnica te koje su bile kazne za nepridržavanje ovih pravila. Knjižnicama i arhivima koji se nalaze u crkvama ili samostanima bave se i neka međunarodna udruženja, a organiziraju se i međunarodne konferencije. Nadalje, Maja Krtalić ističe da je u organizaciji Centra za zaštitu i prezentaciju Kotorove dokumentarne baštine Notar i Sekcije za crkvene arhive i arhive vjerskih zajednica Međunarodnog arhivskog vijeća održana konferencija čija se tema bavila crkvenim arhivima i knjižnicama. Kao poseban dio ove konferencije koji valja naglasiti međunarodno iskustvo u zaštiti, procjeni, opisu i prezentaciji kulturne baštine tih ustanova. Ako se osvrnemo na povijesne okolnosti pod kojima su nastajale samostanske knjižnice i odnos franjevaca prema knjigama i njihova osviještenost o važnosti očuvanja knjiga, dolazimo do zaključka da bez njih te knjige danas ne bi imale takvu povijesnu i kulturološku vrijednost koju imaju. Samostanske su knjižnice s vremenom imale sve raznolikiji fond te je upravo to bogatstvo građe koja se nalazila u knjižnicama zaslužna za brojna istraživanja na području znanosti i stručnih istraživanja. Da bi ovako nešto bilo uopće ostvarivo, od iznimne i ključne je važnosti upravo zaštita građe u knjižnicama. Bitno je da se ona nalazi i u što izvornijem obliku. Ako je knjiga ipak previše oštećena da bi se njome mogli koristiti, onda se ona mora restaurirati. „U suvremenim trendovima konzervacije i restauracije knjiga zalaže se za minimalne intervencije na građi, koje će ju samo stabilizirati kako bi se spriječilo daljnje propadanje te što je moguće više očuvati zatečeno stanje, a ne od nje napraviti neki sasvim drugi, nov (informacijski) objekt" (Maja Krtalić prema *New Approaches to Book and Paper Conservation-Restoration* 2011). Danas, kada su samostanske knjižnice često nedostupne javnosti te samim time imaju drugačiju funkciju u društvu i u svojim redovima, bitno je uvidjeti koja je uloga samostanskih knjižnica danas. Maja Krtalić navodi mišljenje D. Kušena koji smatra da: „koliko je od presudne važnosti bilo u prošlosti stvoriti, primjereno odlagati i brižno čuvati svjedočanstvo tih vremena, toliko je važno i danas u suvremenom okruženju povesti računa o daljnjem očuvanju toga segmenta naše pisane kulturne baštine, njegovom evidentiranju, eventualnoj restauraciji i konzervaciji te daljnjem primjerenom čuvanju i korištenju“. Da bi nam problematika koja okružuje rad samostanskih knjižnica i zaštita pisane baštine u njima postala поближе objašnjena, važno je na kritički način promotriti okvire djelovanja samostanskih knjižnica. U slijedećim poglavljima bit će analizirani legislativni i institucionalni okviri djelovanja knjižnica u sastavu vjerskih

organizacija. Kako bih što bolje ukazala na važnosti ovih okvira djelovanja, referirat ću se na članak Organizacijske pretpostavke zaštite knjižne baštine u samostanskim knjižnicama autora Maje Krtalić, Tihomire Čop i Damira Hasenayja.

7.LEGISLATIVNI OKVIR DJELOVANJA SAMOSTANSKIH KNJIŽNICA

Što se tiče pravnog okvira zaštite knjižne baštine uređuje se nekoliko relevantnih zakonskih odredbi, a neke od njih su:

- Zakon o knjižnicama iz 1997. godine,
- Pravilnik o matičnoj djelatnosti knjižnica iz 2001. godine,
- Pravilnik o zaštiti knjižnične građe iz 2005. godine i
- Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara iz 2015. godine.

Ovi dokumenti predstavljaju općeniti okvir za očuvanje baštine i djelovanje različitih knjižnica, uključujući i samostansku. Zakonom o knjižnicama iz 2005. godine uređuje se uvjeti i načini djelatnosti knjižnice te ustrojstvo rada. Članak 6. ovog zakona govori o stručnoj obradi, čuvanju i zaštiti one građe koja je kulturno dobro. Samostanske knjižnice nisu definirane kao posebna skupina, već spadaju pod vrstu specijalnih knjižnica, odnosno knjižnica u sastavu vjerskih zajednica. Tako da se samostanske knjižnice nigdje ne spominju, ali iz članka 8 definira se pravni kontekst koji određuje da se djelatnost u knjižnici obavlja u skladu sa standardima koji su određeni zasebno za svaku vrstu knjižnice. Prema Zakonu o knjižnicama za specijalne knjižnice standarde propisuje ministar koji je nadležan za svako područje djelatnosti knjižnice. O Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara uređena je vrsta kulturnih dobara te uspostavljanje zaštite istih, navedene su obaveze i prava vlasnika kulturnih dobara, ali i mjere zaštite i očuvanja tih istih kulturnih dobara koje posjeduje. Ovaj Zakon kao kulturna dobra navodi sve pokretne i nepokretne stvari koje imaju povijesni, umjetnički, arheološki ili antropološki značaj, a među njih spada i dokumentacija i bibliografska baština. Članak 5 ovog zakona kao svrhu zaštite kulturnih dobara navodi očuvanje za buduće generacije, stvaranje povoljnijih uvjeta za opstanak kulturnih dobara i poduzimanje mjera potrebnih za njihovo redovito održavanje, sprječavanje svih radnji koje ugrožavaju integritet kulturnog dobra ili uključuju protupravno postupanje s kulturnim dobrima te uspostavljanja uvjeta da kulturna dobra prema svojoj namjeni i značenju služe potrebama pojedinaca te općem interesu. Sudeći po ovom zakonu, možemo doći do zaključka da su samostanske knjižnice dužne prijaviti građu koja ima svojstva kulturnog dobra. Građa

koja ima svojstva kulturnog dobra prisutna je u svim vrstama knjižnice, dok prema mjerodavnom zakonodavstvu vlasnici dužni skrbiti o toj građi. Za nadzor i stvaranje sustava zaštite i očuvanja pisane i tiskane baštine u Hrvatskoj zadužena Nacionalna i sveučilišna knjižnica kao središnja matična knjižnica. Ovdje dolazimo do nejasnoće u vezi s tim tko bi trebao obavljati matičnu djelatnost u samostanskih knjižnicama. Članak 3 iz Pravilnika za matičnu djelatnost knjižnica u Republici Hrvatskoj govori da „sustav matične djelatnosti obvezatno se ustrojava za knjižnice koje su osnovane kao javne ustanove i svoju djelatnost obavljaju kao javnu službu. Obavljanje poslova matičnosti za ostale knjižnice, bez obzira jesu li samostalne ili u sastavu te da li su njihovi osnivači pravne ili fizičke osobe, određuje se posebno za svaku knjižnicu ugovorom s matičnom knjižnicom.” Problem je u tome što samostanske knjižnice vrlo često ne obavljaju javnu službu. Međutim, ako su im zbirke registrirane kao kulturno dobro, onda njihovu matičnu djelatnost obavlja neka od sveučilišnih knjižnica. Zaključak je da bi bilo logično da samostanske knjižnice stručnu pomoć u organizaciji i zaštiti svojeg fonda trebaju tražiti od najbližih nacionalnih ili sveučilišnih knjižnica.

8. INSTITUCIONALNI OKVIR DJELOVANJA SAMOSTANSKIH KNJIŽNICA

Knjižnice u samostanima ne ulaze direktno u sustav hrvatskih knjižnica, prema Uredbi Hrvatske biskupske konferencije, crkveno vlasništvo ovisi o vrhovnom redovničkom poglavarstvu, odnosno Ordinariju te nekoliko ustanova utječe na njihovo djelovanje. Prema Maji Krtalić, u institucionalnom obliku djelovanja podrazumijevaju se ustanove i tijela koja neizravno utječu na njihovo djelovanje, a kao takve podrazumijeva ona tijela koja djeluju na strateškoj, operativnoj i tehničkoj razini te su bitna za zaštitu građe i djelovanje samostanskih knjižnica. Što se tiče strateške razine, potrebno je istaknuti Ministarstvo kulture unutar kojeg djeluje Uprava za zaštitu kulturne baštine, Uprava za knjigu i knjižnice, Uprava za kulturni razvitak i dva vijeća koja imaju prije svega savjetodavnu ulogu. To su Hrvatsko vijeće za kulturna dobra i Hrvatsko knjižnično vijeće. Ova tijela trebala bi imati funkciju davanja savjeta i financija samostanskim knjižnicama upravo zbog bitnih i vrijednih kulturnih dobara na državnoj razini. Nadalje, na ovoj razini bitnu ulogu imaju i obrazovne ustanove koje obrazuju informacijske stručnjake, ali i konzervatore i restauratore. Uzeći u obzir da osoblje u samostanskim knjižnicama nema zaposlenog knjižničara, odnosno stručno obrazovanu osobu, na ovaj bi se način mogla uspostaviti suradnja stručnih osoba i franjevac koji vode

samostane.

Područna služba Hrvatski zavod za knjižničarstvo koja djeluje pri Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Ova služba ima zadatak organizirati i osigurati izradu dokumenta koji su bitni za hrvatsko knjižničarstvo (projekti, razvojni programi...), ali i osigurati suradnje i povezivanje knjižnica u sustav ili knjižničnu mrežu. „Unutar njega djeluje i savjetnik za baštinske zbirke/knjižnice koji bi svojom savjetodavnom i organizacijskom funkcijom trebao predstavljati sponu između samostanskih knjižnica i knjižničnog sustava RH budući da mu je zadaća izgradnja sustava nadzora i skrbi za pisanu baštinu u hrvatskim knjižnicama, uspostava baze podataka Hrvatske baštinske zbirke te izrada i provođenje programa uređenja i obnove knjižnica i zbirki." (Krtalić, Čop, Hessenay)

Što se tiče fizičke zaštite materijala, njome se bave konzervatorski i restauratorski odjeli te laboratoriji. Ovo spada pod tehničku razinu, a ustanove koje djeluju na ovoj razini surađuju sa samostanskim knjižnicama samo ako one to od njih zatraže, bilo da se radi o restauraciji ili konzervaciji, ili samo savjet. U sklopu programa NSK koja se bavi uređenjem zbirka baštine, također se provode i konzervacije i restauracija stare građe.

Postoji veliki broj knjižnica u sklopu samostana u Hrvatskoj.

Na operativnoj razini u Republici Hrvatskoj postoji velik broj samostanskih knjižnica. Za bolje razumijevanje djelovanja samostanskih knjižnica na ovoj razini treba se istražiti međusobna povezanost i moguću suradnju između samostanskih knjižnica i ostalih knjižnica u vjerskoj organizaciji, ali i onih koje djeluju samostalno koje u svojem fonu imaju knjižnoj baštini. Na operativnoj razini postavljaju se i mnoga pitanja o ustrojstvu i ulozi samostanskih knjižnica, ali i njihovim fondovima, stanju građe koju posjeduju, otvorenosti za moguće korisnike i ostalo.

9.PROGRAM ZAŠTITE FONDA SAMOSTANSKIH KNJIŽNICA

Pravilnik o zaštiti knjižnične građe iz 2005. godine utvrđuje mjere zaštite i očuvanja knjižnične građe neovisno o kojem se tipu knjižnice radilo. On je zbog toga primjenjiv i na samostanske knjižnice. Pravilnikom se uređuje postupak popisivanja i vrednovanja građe koja se smatra ima svojstvo kulturnoga dobra ili za koju je doneseno rješenje o preventivnoj zaštiti, to jest rješenje o utvrđivanju svojstva kulturnoga dobra, uvjeti i način korištenja, stručnog održavanja te zaštite i očuvanja te građe, sukladno odredbama Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. Krtalić. Čop i Hessenay ponovno ističu kako samostanske knjižnice nigdje nisu spomenute unatoč tome što svi znaju da se u njima čuva vrlo vrijedna knjižnična građa koja je i kulturno dobro. Smatraju se standardi za specijalne knjižnice mogu

smatrati samo kao preporuka djelovanja i rada samostanskih knjižnica, ali problem vide u tome što je svaka specijalna knjižnica s razlogom specijalna, odnosno da se zakoni iz jedne takve knjižnice ne mogu u potpunosti primijeniti na drugu specijalnu knjižnicu. Može se zaključiti da se zakoni koji su relevantni za knjižnice i kulturno dobre neizravno odnose na samostanske knjižnice. Međutim, ti ih zakoni ne obvezuju s obzirom na to da prema Uredbi Hrvatske biskupske konferencije o crkvenim knjižnicama crkvene knjižnice nisu samostalne, već ovise o Ordinariju, to jest vrhovnom redovničkom poglavarstvu. Problem samostanskih knjižnica je što se u zakonima nigdje ne spominju kao samostalne knjižnice. U svim ovim zakonima vidljivo je da se samostanske knjižnice zakonski nalaze negdje između crkvenog sustava i knjižničkog sustava. Autori smatraju da je potrebno na nacionalnoj razini unijeti termin samostanskih knjižnica, bolje rečeno knjižnica u sustavu vjerskih organizacija.

Na državnoj razini 2007. godine počeo je Program zaštite i očuvanja knjižnične građe koja je kulturno dobro. U program su bile uključene stara i rijetka građa u svim knjižnicama, a najviše se pažnje posvetilo na samostanske i ostale knjižnice u vjerskim zajednicama. Krtalić, Čop i Hessenay navode da su primarni ciljevi ovog programa bili identifikacija, evidencija te izgradnja baštinskih zbirki. Uz ovo, navode da je obavezno utvrditi koji su postupci zaštite knjižničnih zbirka sa pravne strane te se pobrinuti za stvarnu, fizičku zaštitu građe. U ovom se programu posebno isticalo da je potrebno pronaći novi pristup, najbolje multidisciplinarni, koji će pomoći stručnjacima da identificiraju svako kulturno dobro te da kontroliraju i prate rad zaštite na nacionalnoj razini.

Prilikom izvođenja programa ušlo se dublje u srž problema te se moglo primijetiti da je s vremenom došlo do sustavnog zanemarivanja lošeg stanja zbirki što je nažalost dovelo do propadanja istih.

Ministarstvo kulture je dogovorilo u suradnji s upravom za zaštitu i očuvanje kulturne baštine da se skrb o ovakvim knjižnicama odvija na dvije razine: na prvoj će se graditi sustav na nacionalnoj razini za zaštitu i očuvanje pisane baštine, a na drugoj će se pružati preventivne zaštite uključujući restauratorske radove te inventarizacija građe. Na taj se način želi spriječiti fizičko propadanje knjižničkog fonda, a inventarizacijom bit će omogućena identifikacija najvrjednijih primjeraka. Putem natječaja osigurana su financijska sredstva, a novac će biti dodijeljen po određenim kriterijima. Neki su: zbirka mora biti u privatnom vlasništvu, mora sadržavati vrijedan i poseban fond, u toj je zbirci potrebno provesti reviziju, zbirku se mora registrirati kao kulturno dobro, mora biti što manja da se program realizira u što kraćem vremenskom roku.

Sve crkvene knjižnice nisu samostalne tako da Ordinarij odnosno vrhovni redovnički poglavar u svakoj knjižnici zadužuje jednog redovnika koji vrši nadzor nad radom i podnosi izvještaj. Franjevačke se knjižnice nerijetko nađu u financijskim problemima jer se financiraju same, uz ponekad koju nepovratnu donaciju. Upravo zbog ovog programa, 2014. godine franjevačka samostanska knjižnica na Trsatu restaurirala je svoj fond upravo iz opisanog programa.

10. GRAĐA I KORISNICI SAMOSTANSKIH KNJIŽNICA

Najčešća vrsta građe koju knjižnice franjevačkih samostana posjeduju je stara i rijetka građa zbog koje su njihovi fondovi jedinstveni i značajni. Prema istraživanju Maje Krtalić, Tihomire Čop i Damira Hessenayja, možemo sa sigurnošću reći da fondovi samostanskih knjižnica najčešće obuhvaćaju zbirke serijskih, ali i monografskih publikacija te vrijedne stare knjige i rukopise. Također, možemo naći i vrijedne inkunabule, geografske karte te ostalu vrstu građe. Što je i logično, ta je građa većim dijelom vjerskog sadržaja, ali može se naći i ona građa čiji sadržaj nije orijentiran na vjeru. Već rečeno, fond je nastao najčešće donacijama ili bi franjevci sami kupovali knjige.

Što se tiče korisnika, u počecima djelovanja knjižnica fond je bio namijenjen i dostupan samo osoblju iz crkve i studentima teologije. Kasnije kada se uloga knjižnice u društvu proširila, uz vrlo strog nadzor, samostanska je knjižnica bila dostupna i vanjskim korisnicima. U današnje vrijeme cilj nekih samostanskih knjižnica je da budu otvorene svima, dok neke svoj fond još uvijek drže samo za svoje potrebe. One knjižnice koje žele otvoriti svoja vrata korisnicima, restauriraju i digitaliziraju svoju građu da bi ona postala što dostupnija jer su svjesni da imaju vrlo korisne izvore informacija za istraživače i znanstvenike s mnogih područja znanosti. Međutim, baš zbog te višegodišnje zatvorenosti prema javnosti, mnogi ljudi neće se sjetiti i uzeti u obzir fond franjevačkih samostanskih knjižnica za svoja istraživanja. Tako da bi bilo dobro da javnost bude osviještena o bogatom i raznolikom fondu ovih knjižnica jer one u današnje vrijeme sadrže svjetovnu građu koja nije dostupna u mnogim gradskim knjižnicama. Kao dobar primjer suradnje samostanske knjižnice i javnosti, navedena je knjižnica Franjevačkog samostana u Mostaru koja u svojem fondu ima stare lokalne iz prošlog i pretprošlog stoljeća koja je mnogima korisnicima korisna i zanimljiva.

Problem kod korištenja građe franjevačkih samostanskih knjižnica leži u tome da se korisnicima želi osigurati pristup fondu knjižnice, ali taj isti fond je osjetljiv jer je građa stara te mora biti zaštićena od eventualnih oštećenja koja bi nastala korištenjem. Rješenje ovog

problema je digitalizacija, odnosno da se originalna građa i dalje čuva dalje od dodira, a s druge strane korisnici imaju osiguran pristup potrebnoj građi.

11. ZAŠTITA FONDOVA FRANJEVAČKIH SAMOSTANSKIH KNJIŽNICA

Prema IFLI-nim pravilima za skrb i rukovanjem knjižničnom građom u svakoj je knjižnici potrebno imati mjere zaštite koje su određene u skladu s društvenim i političkim okruženjem u kojem određena knjižnica djeluje. Tradicionalne knjižnične zbirke najčešće sadržavaju materijale organskog podrijetla, najviše papir. Takvi su materijali podložni starenju koje se može pravilnom zaštitom usporiti, ali ne i zaustaviti. Katica Tadić navodi tri oblika štetnih djelovanja, a to su fizikalna (svijetlost, toplina i druga zračenja), kemijska (onečišćenja u materijalu knjige ili u atmosferi) i biološka (glodavci, bakterije, insekti...) Zbog ovih oštećenja obavezno je pravilno zaštititi građu knjižnicama. U svim knjižnicama, pa tako i samostanskim vrijedi pravilo da knjige i ostala građa moraju biti zaštićeni od poplava te da se redovito mora provjeravati valjanost protupožarnog sustava. Nadalje, navodi tri skupine mjera zaštite, a to su administrativno- tehničke mjere koje određuju pravila rukovanja djelatnika i korisnika knjižnice s građom, preventivnim se mjerama unaprijed štiti građa, dok se kurativnim mjerama popravljaju oštećena do kojih je došlo pogrešnim rukovanjem djelatnika ili korisnika prema građi. U to spadaju restauracija koja je skupi proces, tako da se prioritet imaju stare i vrijedne knjige kojima je potrebna hitna korekcija.

U franjevačkim se samostanima zaštita građe također smatra vrlo bitnom. Kao i većina knjižnica, franjevačke također brinu o zaštiti svoje građe te se ulaže u uređenje prostora u kojem se građa nalazi. Tako neke izrađuju kvalitetne namještaje, instaliraju sustave rasvjete i klimatske uređaje. Uz ovo, upotrebljavaju kemijska sredstva za dezinfekciju i druge preventivne metode zaštite.

Osoblje je u knjižnicama od velike važnosti za zaštitu jer obrazovan knjižničar zna kako pravilno štititi i postupati s građom. Problem s osobljem javlja se u franjevačkim samostanskim knjižnicama. U ovakvim knjižnicama najčešće nije zaposlena kompetentna osoba s formalnim obrazovanjem s polja knjižničarstva, već se knjižnice dodjeljuju na brigu fratrima. Da bi se u knjižnici na pravilan način brinulo, potrebna je dodatna edukacija fratra da bi znao kako brinuti o knjižnici.

12. IDEJNI MODEL ZAŠTITE GRAĐE U SAMOSTANSKIM KNJŽNICAMA

Zaštita knjižničnog fonda nije jeftina ako se primjenjuje sva moguća zaštita. Franjevačke knjižnice imaju mnogo stare građe koju bi trebalo restaurirati ili digitalizirati, što nisu jeftini procesi. Ovdje dolazimo do problema s financijama, odnosno tko će to platiti. Od Ministarstva kulture nije za očekivati da će dati veliku financijsku pomoć tako da se treba okrenuti drugim mogućim izvorima financija. Očito je da nema novaca tako da dolazimo do pretpostavke da je nužna izgradnja modela zaštite građe u samostanskim knjižnicama. U svojem radu Krtalić, Čop i Hessenay predlažu model upravljanja zaštitom pisane baštine u knjižnicama koji su prvenstveno definirani za samostanske knjižnice, ali mogu se odnositi i na druge knjižnice u vjerskim ustanovama. Predstavljani su aspekti modela zaštite koji uključuju: Strateško teorijski aspekt unutar kojeg je potrebno definirati okvire zaštite u samostanskim knjižnicama, pojačati suradnju između knjižnica te nadležnih ustanova koje brinu o zaštiti građe, potrebno je definirati odnos samostanskih knjižnica s knjižničnim sustavom. Potrebno je odrediti odgovorne za zaštitu građe, razviti baze podataka fonda te osnovati ili preoblikovati funkciju postojećeg tijela u specijalizirano tijelo koje će se baviti savjetima i financiranjima zaštite građe u samostanskim knjižnicama.

Ekonomsko- pravni aspekt po kojem će se određivati podjela odgovornosti za pisanu baštinu, stvoriti financijski plan prema kojem će davati novac i pratiti njegova potrošnja u okviru zaštite. Edukativni aspekt- educirati ljude koji će biti osoblje u samostanskim knjižnicama. One koji već rade tamo, a nemaju određene kompetencije (fratri) poticati na daljnje obrazovanje. Također, bilo bi dobro upoznati javnost o važnosti građe u samostanima u sklopu radionica i skupova.

Materijalno- operativni aspekt- potrebno je ispitati kakvo je stanje fonda u samostanskim knjižnicama te odrediti tko je odgovoran za zaštitu građe u njima. Potrebno je i odrediti kriterije koji se odnose na korektivne mjere zaštite građe.

Kulturološko- društveni aspekt- potrebno je odrediti uvjete pod kojima će samostanske knjižnice biti dostupne korištenju javnosti. Na ovaj će način zbirke postati javno dostupne te će se pod kontroliranim uvjetima koristiti za nastavu izvan crkva.

13. ZAKLJUČAK

Knjižnice franjevačkih samostana tijekom povijesti suočavale su se s mnogim poteškoćama: od ratova, do prirodnih katastrofa, pljački, seljenja i ostalih nedaća. Međutim, zahvaljujući upornosti i želji franjevacu da knjige čuvaju, pomoću njih obrazuju studente i drže propovijedi, i dan danas ih možemo naći u franjevačkim samostanima. U radu su predstavljeni problemi s kojima se samostanske knjižnice i franjevci susreću današnjih dana, s naglaskom na zaštitu građe i zakone koji obuhvaćaju njihov rad u knjižnicama. Možemo zaključiti da većina ljudi, nažalost i oni koji se bave zakonodavstvom, nisu svjesni da se mnoga baštinska građa naše zemlje nalazi upravo u ovim vrstama knjižnice. Uz ovaj problem, franjevci većinom nisu zainteresirani da im vanjske osobe, odnosno diplomirani knjižničari i arhivari dođu u knjižnice i slažu fond po naučenim pravilima, već se odlučuju na to da zaduže pripadnike svojeg reda da brinu o knjižnici. Oni nažalost nisu formalno obrazovani o zaštiti građe te nisu kompetentni za pravilno obavljanje ovog posla. Lijepo je što im je stalo do svojih knjiga, ali smatram da bi trebali biti malo otvoreniji te dopustiti stručnim osobama da uz zajedničku suradnju pokušaju riješiti problem zaštite građe. Kada bi i došlo do ovoga, problem bi opet ležao u financijama. Budući da samostanske knjižnice nisu definirane kao takve, problema ima i sa zakonske strane. Vrlo je teško dobiti financijsku pomoć za moguće restauraciju i digitalizaciju građe jer je teško za očekivati od Ministarstva kulture neku veću svotu novca za ove pothvate. Smatram da rješenje problema djelomično leži u stvaranju mogućeg modela zaštite prema kojem bi građa bila prepoznata kao bitna za hrvatsku kulturu, gdje bi ljudi naučili koja je svrha digitalizacije stare građe i gdje bi financijska sredstva bila dovoljna za pravilnu zaštitu naše pisane baštine.

14.LITERATURA

Tadić, Katica. 1994. Rad u knjižnici. Opatija: Naklada Benja

Hoško, F.E. 1999. Franjevačka knjižnica na Trsatu: Sveti Vid

Hoško, F.E. 2011. Slavonska franjevačka ishodišta. Zagreb: Kršćanska sadašnjost

Vegh, Željko. 2004. Samostani: utvrde naoružane knjigama: Tema: časopis za knjigu, God.1.

Stipanov, Josip. 2015. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj- od početka do današnjih dana. Zagreb: Školska knjiga

Kušen, D. 2006. Obrada i opis arhivskoga gradiva u arhivima franjevačkih samostana istočne Hrvatske. 41. savjetovanje HAD-a. Karlovac: Hrvatsko arhivističko društvo

IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom. 2003. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo

New Approaches to Book and Paper Conservation-Restoration. 2011. Ur. P. Engel, J. Schiro, R. Larsen, E. Moussakova i I. Kecskemeti. Horn - Wien: Verlag Berger

Krtalić, M. Hasenay D. Čop, T. 2010. Organizacijske pretpostavke zaštite knjižne baštine u samostanskim knjižnicama . Libellarium, III : 113 – 134

Internetski izvori:

Zakon o knjižnicama (1997.) :

https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1997_10_105_1616.html 28.6.2018.

Pravilnik o zaštiti knjižnične građe (2005.) :

https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_04_52_1001.html 28.6.2018.

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (2015.) :

<https://www.zakon.hr/z/340/Zakon-o-za%C5%A1titi-i-o%C4%8Duvanju-kulturnih-dobara>
28.6.2018

Pravilnik o matičnoj djelatnosti knjižnica u Republici Hrvatskoj (2001.) :

https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2001_05_43_715.html 28.6.2018.